

Temporaalisen lauseenvastikkeen sanajärjestys

Silva Kiuru (Helsinki)

Temporaaliseksi lauseiksi on tapana sanoa sellaisia sivulauseita, jotka alkavat temporaalisella alistuskonjunktioilla. Temporaalisen lauseen voi korvata lauseenvastike. Korvattavissa eivät ole ne lauseet, joiden alussa on konjunktio *kunnes* tai *ennen kuin*. Korvattavuus ei liioin koske kaikkia *kun*-konjunktioilla alkavia temporaalilauseita, ei esimerkiksi eksistentiaalisia eikä kieltomuotoisia. *Ennen kuin* -lauseen asenesta voidaan kyllä käyttää muunkinlaista ilmausta, esim. *ennen ryhtymistään tositoimiin* 'ennen kuin hän ryhtyi tositoimiin', mutta tätä verbaalisubstantiivin sisältävää rakennetta ei pidetä lauseenvastikkeena.

Temporaalisia lauseenvastikkeita on kahta päätyyppiä: ensimmäinen temporaalirakenne eli temporaalirakenteen preesens (*mennessään, mentäessä*) ja toinen temporaalirakenne eli temporaalirakenteen perfekti (*mentyään*). Käytän tässä nimiä temporaalirakenteen preesens ja temporaalirakenteen perfekti.

Aineistoni on peräisin kirjoitetusta kielestä,¹ koska kiinnitän huomion ensisijaisesti sanajärjestykseen ja ei-puhekielinen aineisto antaa enemmän aihetta erilaisten sanajärjestysvaihtoehtojen tarkkailuun. Tarkasteltavana on toisaalta temporaalirakenteen oma paikka, toisaalta rakenteen jäsenten järjestys. Jonkin verran käsittelen myös jäsenten laatua.

Temporaalirakenteen preesens ei ole puhekielessäkään kovin harvinainen. Tämä käy ilmi sekä Muoto-opin arkiston murrekokoelmista että Helsingin puhekielen nauhoitteista. Selostan aluksi, mitä näistä kokoelmista paljastuu.

Eri-ikäisten töölöläisten nauhoitetusta puheesta, jota on litteroituna n. 30 tuntia, löytyi 37 temporaalirakenteen preesensia. Rakenne on vanhoilla ja keski-ikäisillä tavallisempi kuin nuorilla (17 : 14 : 6). Vaihtelua on vähän.

¹ Aineisto on koottu poimimalla kaikki temporaalirakenteet seuraavista teoksista: Joel Lehtonen, Kerran kesällä; Väinö Linna, Täällä Pohjantähden alla I; Eila Pennanen, Himmun rakkaudet (viitteissä: I); sama, Koruden tähden (II); sama, Ruusuköynnös (III); Martti Rapola, Pelto jää taakse; Erkki Räikkönen, Rumba; F. E. Sillanpää, Elämä ja aurinko (I); sama, Hurskas kurjuus (II); sama, Ihmislapsia elämän saatossa (III); Tyyni Tuulio, Lapsuuden maa (I); sama, Nuoruuden maa (II); sama, Keskipäivän maa (III); Mika Waltari, Mies ja haave. — Mukana eivät ole 2. inf. inessiivin ja pass. 2. partis. partitiivin postpositionaiset esiintymät, esim. *tunnin kulussa, joulun mennessä, viikon kuluttua*.

Predikaattina on ani harvoin jokin muu kuin *ollessa, mennessä* tai *tullessa*. Predikaatti on melkein aina aktiivissa; kaksi passiivista löytyi, kumpikin *mentäessä*. Subjektittomuus on yleistä: vain kahdeksassa rakenteessa on subjektina omistusliite ja kahdessa muussa pronominin genetiivi (*mun*).²

Jos rakenteessa on mukana predikaatin määräite, on sen ja predikaatin järjestys paria poikkeusta lukuun ottamatta sama: ensin määräite, sitten predikaatti, esim. *lapsena ollessa, maalla ollessa, koulusta tullessa, rantaan päin mennessä*. Määräite ei kertaakaan ole objekti, mikä saattaa olla sattumaa; ainakin itse vanhana töölöläisenä voisin hyvin sanoa *lehteä lukiessa* tai *kahvia juodessa*. Määritteen rakenne on jonkin verran harvinaisempi kuin yksimääritteinen. Jos määräite on predikaatin jäljessä, rakenteessa on ilmisubjekti, esim. - - *on tyytyväinen päästessään pois* (1. sos.ryhmän nuori); - - *mun vielä ollessani Töölön kansakoulussa* (1. sos.ryhmän keski-ikäinen).

Temporaalirakenteen perfektit ovat töölöläisten puheessa paljon harvinaisempia. Vanhojen haastatteluista löytyi 5 ja keski-ikäisten puheesta 2. Joitakin näytteeksi: *isäni kuoltua; päivätyön päätyttyä; naimisiin mentyäni; kotiin tultuaan*. Käyttäjät ovat etupäässä 1. sos.ryhmän vanhuksia.

Vuonna 1961 ilmestyi Virittäjässä Eeva Lindénin artikkeli »Temporaalirakenne suomen murteissa». Käytyäni nyt läpi Muoto-opin arkiston murrekokoelmien kohdat 743, 744 ja 764 voin vain todeta, että kaikki se, minkä kokoelmat todistavat, on jo suorastaan yksityiskohtia myöten valmiiksi luettavissa Eeva Lindénin kirjoituksesta. Hän kiinnittää päähuomiionsa rakenteen merkityspuoleen mutta esittää myös havaintoja rakenteen jäsenistä ja niiden järjestyksestä. Kommentoin hänen teesejään MA:n kokoelmien perusteella.

1) Ensimmäinen temporaalirakenne on murteissa melko tavallinen mutta esiintyy yleensä vain aktiivisena. — Rakenne on passiivisena todella harvinaisen, monista murteista se puuttuu tyystin, mutta aktiivisenaakin siinä näyttää olevan suhteellisen niukasti vaihtelua. 2) 2. inf. omistusliitteetöntä inessiivää käytetään persoonattomasti samanlaisissa tehtävissä kuin omistusliitteistä infinitiivinä. — Subjektiton käyttö on suhteellisen yleistä. 3) Akt. 2. inf. inessiivää käytetään murteissa ilmaisemaan sellaista tekemistä tai tapahtumista, joka on jokapäiväisessä elämässä yleensä tai aiemmin kerrotun perusteella tunnettua. — Tämä pitää selvästi paikkansa. 4) Rakenteessa on määritettä tavallisesti enintään yksi. — Muoto-opin arkistossa on yleisin juuri tällainen kaksisanainen temporaalirakenne, esim. *täältä mennessä, kirkolle mennessä, takaisin tullessa, saunasta tullessa, siellä ollessa, kahvia juodessa, puuta pilkkoessa, koneella kylväessä*. Rakenne on painoton ajan adverbiaali. Määräite on tavallisesti verbin obligatorinen aktantti, ja sanaliitto on siten ilmauksena kiinteä. Tällaiset

² Luvut koskevat haastateltujen kieltä. Haastattelijat käyttävät temporaalirakenteen preesensia viidesti ja perfektiä kahdesti.

temporaalirakenteet muistuttavat teonnimirakenteita, joiden käyttöön ne tuovat tarvittavaa täydennystä sikäli, että temporaalirakenteen predikaatin määritteenä on partitiiviobjekti mahdollinen, kun taas teonnimirakenteessa on käytettävä genetiiviattribuuttia (sentapaiset poikkeukset kuin *Naista totteleminen vie helvettiin*, HS syksyllä -79, ovat harvinaisia). Merkityksen kannalta voi verrata esim. seuraavia: *työtä tehdessä oli vaikeuksia ~ työn tekemisessä oli vaikeuksia / kahvia juodessa ~ kahvin juonnin aikana / puita kaataessa ~ puiden kaadossa*. 5) Objekti on temporaalirakenteessa partitiivissa. — Muoto-opin kokoelmista löytyi objektillisiä rakenteita 142. Vain yhdessä vihtiläisessä ja viidessä jällivaaralaisessa esimerkkilauseessa objektin sijana ei ole partitiivi. Niissä se on yks. tai mon. genetiivi: Jällivaarassa esim. *preivin kirjottaissa tai hevosten hakkeissa*, Vihdissä *isojen puitten kaataessa* 'isoja puita kaataessa', vrt. *isojen puiden kaadossa*. Objektin partitiivimuotoon on kaksikin syytä. Ensinnäkin tekeminen on irresultatiivista. Kyseessä on tavallisesti jonakin ajanjaksona tapahtuva tekeminen, jonka keskeen finiittimuotoisen predikaatin ilmaisema teko osuu, esim. *lehmää etsiessä* tapahtui sitä ja sitä, *laivaa varrotessa* kävi näin ja näin. Toinen syy partitiivimuotoisuuteen on se, jonka Göran Karlsson otti puheeksi vuonna 1977 Helsingin Kielitieteen päivillä (Esitelmien ja raporttien tiivistelmät s. 19). Objekti tulisi olemaan genetiivin kaltaisessa akkusatiivissa, jos se ei olisi partitiivissa. Kun kerran määrite sijoittuu verbin eteen, se on subjektin paikalla, ja subjektihan temporaalirakenteessa on aina genetiivissä, jos se on noniini. Ilmaus *lanttua leikatessa* on yksiselitteinen mutta *lantun leikatessa* ehkä ei. — Temporaalirakenteen määritteellä on harvoin omia määritteitä. Jos objektilla on, ne näyttävät useammin olevan adjektiivivi- kuin genetiiviattribuutteja.

Vielä pari huomaustusta sellaisesta temporaalirakenteen preesensistä, jossa määrite tai määritteet ovat predikaatin jäljessä. Tähän piirteeseen näyttää yhdistyvän monisubjektisuus, esim. *Kurikasta kellon käyres kahareksaa*, mutta ilman subjektia sen sijaan *kahareksaa käyres*. Jos määritteellä on omia määritteitä, se jää verbin jälkeen, ei aina, mutta tavallisesti, esim. *Kangasala: sivuuttajessa niitä tarinoittem paikkoja*; *Juuka: tuolla mämmö [aika] kuppastessa nuihel lehtiin kansak*. Joskus määritteet saattavat olla verbin kahta puolta, esim. *Pielisjärvi: niitä laatoja käävessä tuolta joelta*. Jos määritteet ovat määritteettömiä ja verbin aktantteja, ne voivat kumpikin olla predikaatin edelläkin, esim. *taakkaa selkään nostaessa*.

6) Temporaalirakenteen preesens, jossa subjektipersonan ilmaisee jokin substantiivi, on Lindénin mukaan todennäköisesti melko harvinainen. Muoto-opin kokoelmat osoittavat tämänkin otaksunan oikeaksi. Lisäksi on huomattavissa, että persoonapronominin genetiivi on subjektina silloin tavallinen, kun rakenteessa on essiivimuotoinen predikatiiviadverbiaali, esim. *minun nuorena ~ minun poikasena ~ hänen pikku tyttönä ~ minun jo aikuisena ~ meidän pikkupoikana ollessa*. Kokoelmista löytyi vain muutama muu nominisubjektinen temporaalirakenteen

preesens.

7) Temporaalirakenteen perfektii Eeva Lindén pitää länsimurteiselle puhekielelle vieraana. — Muoto-opin arkistosta löytyi vain niukasti esimerkistöä niidenkin pohjalaismurteiden kokoelmista, joissa rakenne tunnetaan. Länsimurteisessa kokoelmassa saattaa myös olla nimenomainen ilmoitus temporaalirakenteen perfektin puuttumisesta. Itämurteissa taas rakennetta käytetään paikoin yleisestikin ja niin, että se ilmeisesti kuuluu murteen vanhoihin ilmaisukeinoihin. Esimerkistöä on eritoten savolaismurteista (Uus VI Uuk Kite Ilo Kont Juuk PieJ Sul MänH Hir VehS LapL Piht KanK SaaJ Sum Lau Keu PyhOl Kaj); kaakkoismurteisia kokoelmia on Muoto-opin arkistossa tosin kaikkiaan vähän. Jos rakenteessa on predikaatilla määrite, se edeltää predikaattia lähes poikkeuksetta. Rakenteessa voi tällöin olla omistusliitesubjekti. Jos subjektina on nomini, predikaatilla ei ole määritettä. Yleensä voi huomata, että pass. 2. partisii-pin yks. partitiivin persoonattomasta käytöstä on Muoto-opin arkistoon kertynyt hyvin samanlaisia esimerkkejä kuin Eeva Lindénin mainitsemat (mts. 206).

Läpikäymistäni kirjailijoiden teksteistä kertyi temporaalirakenteita 2751. Temporaalirakenteen preesens on aineistossani kaksi kertaa yleisempi kuin perfektii: 1841 tapausta eli 67 % ja 910 tapausta eli 33 %. — Aineistoon ei ole otettu infinitiivin tai partisii-pin määritteinä olevia temporaalirakenteita (esim. A. tietää *olleensa viisivuokoinen muuton tapahtuessa*; A. opetti *lakaistessa käyttämään harjaa*; *Saiman kuoltua julkaistu päiväkirja*), jotka ovatkin yllättävän harvinaisia. Samassa matriisilauseessa olevat rinnasteiset temporaalirakenteet (esim. poloneesin jälkeen seuraa – – hienoin aika, *hämärän tullessa, valojen syytyessä*; muutinme *koulun päätyttyä* ja *Toivon saatua lakkinsa*; mutta *päivän mentyä* ja *illan pimeessä* pellolla kolistaa puimuri) ovat muun aineiston seassa ilman huomaautusta rinnasteisuudesta.

Aineistossani on enin osa sellaisia temporaalirakenteita, joissa predikaatilla on määrite tai määritteitä. Määritteettömiä on sekä preesens- että perfektii-aineistossa noin neljäsosa. Määritteettömiä nimitän tässä niitä rakenteita, joiden predikaatti on vailla määritettä. Subjektin mahdolliseen määritteeseen en kiinnitä huomiota.

Temporaalirakenteen ilmipantuna subjektina on joko omistusliite (*tullessaan, mentyäni*) tai nomini (*vieraiden tullessa, joulun mentyä*). Omiana ryhmänään ovat subjektittomat, jotka temporaalirakenteen preesensissä voivat olla joko passiivipredikaattisia (*syötässä, mentässä*) tai aktiivipredikaattisia (*syödessä, mennessä*). Perfektissä subjektittomia on vain yhtä lajia (*syötyä, mentyä*). Huomioni kohteena on, kuten alussa sanoin, temporaalirakenteen predikaatin määritteen tai määritteiden paikka. Rakenteen jäsenten järjestyksessä vaihtelua voi olla vain predikaatin ja sen määritteiden kesken, koska subjektin paikka on aina sama.

Jos subjekti on nomini, se on genetiivissä ja rakenteen ensimmäisenä jäsenenä. Määritteet, X_1 ja X_2 , voivat olla joko subjektin ja predikaatin välissä, $SX_1(X_2)V$, tai jäljessä, $SVX_1(X_2)$. Näissä nominisubjektisissa rakenteissa on pieni ryhmä sellaisia, joissa predikaatin määritteet lomittuvat pääjäsenten sekaan, SX_1VX_2 . Omistusliitesubjektisissa rakenteissa määritteet joko edeltävät tai seuraavat predikaattia, joko $X_1(X_2)V_s$ tai $V_sX_1(X_2)$, ani harvoin lomittuvat sen kanssa, $X_1V_sX_2$. Subjektittomissa rakenteissa predikaatin määritteen paikka on varsin kiinteä, lähes aina predikaatin edellä, $X_1(X_2)V$.

Taulukkoon 1 on koottu tietoja aineistosta ensinnäkin predikaatin määritteettömyyden (A) tai määritteellisyden (B) mukaan ja toiseksi subjektin laadun mukaan (a, b, c, d).

TAULUKKO 1. Erityyppisten temporaalirakenteiden yleisyys

A. Rakenteet, joiden predikaatti on määritteetön

	presens	perfekti
a) omistusliitteisiä	30 %	23 %
b) nominisubjektisia	59 %	76 %
c) subjektittomia, pass.	4 %	} 1 %
d) subjektittomia, akt.	7 %	
	(N = 366)	(N = 235)

B. Rakenteet, joiden predikaatti on määritteellinen

	presens	perfekti
a) omistusliitteisiä	62 %	84 %
b) nominisubjektisia	28 %	13 %
c) subjektittomia, pass.	6 %	} 3 %
d) subjektittomia, akt.	4 %	
	(N = 1348)	(N = 675)

Taulukon A-osasta voi huomata, että määritteettömissä rakenteissa subjektina on yleisemmin nomini kuin omistusliite. Presensaineistossa on omistusliitteisiä vain 30 %, ja perfektissä omistusliitteisten suhteellinen osuus on vielä pienempi, 23 %. Taulukon B-osasta taas käy ilmi, että jos temporaalirakenteen predikaatilla on määrite, on subjektina tavallisimmin omistusliite. Se on nominisubjektia yleisempi temporaalirakenteen presensissä ja suhteellisesti vielä yleisempi perfektissä. Subjektittomuus taas on presensissä yleisempää kuin perfektissä, olipa rakenne määritteellinen tai määritteetön. Yleistä näyttää

subjektillisessa temporaalirakenteessa olevan kaksijäsenisyys: jollei toisena jäsenenä ole predikaatin määrite, sinä on nominisubjekti; jos taas toisena jäsenenä on predikaatin määrite, subjektina on omistusliite. Tyypiesimerkeiksi temporaalirakenteesta sopivat siten vaikkapa *syksyn tullessa, jäiden lähdettyä, kotiin tullessaan, kahvin juotuaan*.

Taulukot 2 ja 3 osoittavat temporaalirakenteen sijainnin matriisilauseessa. Rakenne voi olla lauseen alussa (taulukossa merkki TR --), keskellä (-- TR --) tai lopussa (-- TR). Paikkaan vaikuttaa ensinnäkin se, onko kyseessä temporaalirakenteen preesens vai perfekti, toiseksi se, onko rakenne määritteellinen vai määritteetön, ja kolmanneksi rakenteen subjektin laatu. — Alkuasemaisten rakenteiden ryhmään luen kuuluviksi myös sellaiset, joiden edellä on rinnasteinen adverbiaali, tavallisesti aikaa tai paikkaa ilmaiseva, esim. *Siiinä heinissä maatessaan* he puhelivat keskenään; *kevällä maan paljastuttua* pallo löytyi. (Palaan tähän jäljempänä.)

TAULUKKO 2. Rakenteet, joiden predikaatti on määritteetön; rakenteen paikka matriisilauseessa

Preesens (yht. 366)	TR --	-- TR --	-- TR	N
a) omistusliitteisiä	23 %	62 %	14 %	108
b) nominisubjektisia	35 %	38 %	27 %	215
c) subjektittomia, pass.	13 %	69 %	19 %	16
d) subjektittomia, akt.	25 %	50 %	25 %	24
Perfekti (yht. 235)				
a) omistusliitteisiä	58 %	34 %	8 %	53
b) nominisubjektisia	50 %	24 %	25 %	179
c) subjektittomia				3

Taulukon yläosan riveiltä a, c ja d käy ilmi, että sellainen temporaalirakenteen preesens, jossa ei ole muita jäseniä kuin predikaatti tai enintään predikaatti ynnä siihen liittyvä omistusliitesubjekti, tavallisesti sijaitsee matriisilauseen keskellä. Nominisubjektinen määritteetön rakenne, rivi b, näyttää olevan matriisilauseen lopussa jonkin verran harvemmin kuin alussa tai keskellä. — Taulukon alaosa taas kertoo, että temporaalirakenteen perfekti on yleisimmin matriisilauseen alussa. Tämä koskee joka toista nominisubjektista rakennetta, rivi b, ja vielä useampaa omistusliitteistä rakennetta, rivi a. Selvästi harvoin sijoittuu lauseen loppuun sellainen rakenne, jossa subjektina on omistusliite. Tähän on kaksi syytä. Ensinnäkin temporaalirakenteen perfekti yleensäkin sijoittuu matriisilauseen alkuun, koska se ilmaisee aiempaa tekemistä kuin matriisilauseen predikaatti. Toiseksi omistusliitteisyys vetää vastiketta lähelle edeltävää tekstiä, koska liitteen kanssa samatarkoitteinen

korrelaatti on siinä mahdollisesti mainittu. Toisiinsa voi verrata esim. seuraavia lauseita:

TR - - : *Uituaan* hän kuivasi tukkansa.

- - TR - - : Kun hän *uituaan* kuivasi tukkansa, - -.

- - TR : Hän kuivasi tukkansa *uituaan*.

Viimeisen vaihtoehdon sanajärjestys on muita harvinaisempi, koska uiminen ja tukan kuivaaminen esitetään ajallisesti väärässä järjestyksessä. Jälkiasemaan siirtyessään rakenteella on taipumus painottua; luonteva sanajärjestys on siten esim. lauseessa Hän kuivasi tukkansa *vasta uituaan*.

Matriisilauseen katkaisevista temporaalirakenteista suhteellisen moni on keskellä sivulauseetta, kuten edellä olevassa esimerkissä *Kun hän uituaan kuivasi tukkansa*, - -. Konjunktiosivulauseet ovat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta *että*-lauseita tai temporaalisia *kun*-lauseita. Sanajärjestys on tällaisissa sivulauseissa yleensä sellainen, että temporaalirakenne väkisinkin joutuu katkaisemaan matriisilauseen. Jollei kyseessä ole nollasubjektinen geneerinen lause, tulee alistuskonjunktin jälkeen aina ensin jokin muu lauseenjäsen, tavallisesti subjekti, sitten vasta aikaa ilmaiseva adverbialiaali, esim. temporaalirakenne. Pari esimerkkiä:

- -, että hän *A:n tullessa* huomasi - -.

- -, kun hän *ajaessaan* huolettomasti kääntyi - -.

Jos sivulauseen predikaattina on liittomuoto, voi tämän alkupuoli edeltää katkaisevaa temporaalirakennetta, esim.

- -, että hän oli *tullessaan* heti huomannut - -.

Ymmärrettävää on niin ikään se, että temporaalirakenne joutuu katkaisemaan relatiivilauseen, jollei relatiivisana ole osa temporaalirakennetta.

Jos taas temporaalirakenne katkaisee päälauseen, on rakenteen edellä tavallisesti vähintään kaksi konstituenttia, esim. subjekti ja predikaatti tai ainakin osa siitä:

Hän oli *kuollessaan* parhaassa iässä.

Hän oli *kuollessaan* ollut parhaassa iässä.

Temporaalirakenteen edelle voi sijoittua myös jokin lauseenadverbialiaali ja subjekti, esim.

Samoin tyttäret *koulun loputtua* nauttivat - -.

Määritteellisiä temporaalirakenteita löytyi läpikäymistäni teksteistä kaikkiaan 2023. Perfektitapauksia on näissä kuten määritteettömienkin ryhmässä noin kolmannes. Eri kirjailijoiden perfektiesimerkistön suhteellinen osuus vaihtelee jonkin verran. Luettelen kultakin kirjailijalta kertyneiden määritteellisten temporaalirakenteiden määrät ja ilmoitan sulkeissa perfektiesimerkkien osuuden: Joel Lehtonen 147 (23 %), Eila Pennanen 194 (32 %), F. E. Sillanpää 409 (33 %), Väinö Linna 304 (36 %), Erkki Räikkönen 325 (36 %), Mika Waltari 304 (36 %), Martti Rapola 149 (39 %) ja Tyyni Tuulio 191 (42 %).

TAULUKKO 3. Rakenteet, joiden predikaatti on määritteellinen; rakenteen paikka matriisilauseessa

	TR --	-- TR --	-- TR	N
Preesens (yht. 1 348)				
a) omistusliitteisiä	36 %	19 %	45 %	834
b) nominisubjektisia	27 %	8 %	65 %	371
c) subjektittomia, pass.	49 %	12 %	39 %	82
d) subjektittomia, akt.	39 %	18 %	43 %	61
Perfekti (yht. 675)				
a) omistusliitteisiä	52 %	24 %	24 %	566
b) nominisubjektisia	54 %	12 %	33 %	90
c) subjektittomia	63 %	26 %	11 %	19

Kun kolmannen taulukon yläpuolta vertaa kakkostaulukon yläosaan, voi huomata seuraavat erot: 1) Määritteellinen rakenne ei kovin usein sijoitu matriisilauseen keskelle, määritteetön taas sijoittuu. 2) Varsinkin nominisubjektisista määritteellisistä rakenteista monet ovat matriisilauseen lopussa; määritteettömänä nominisubjektinen rakenne on harvemmin lopussa kuin keskellä tai alussa. Taulukosta 3 käy ilmi sekin, että matriisilauseen katkaisevista rakenteista melko harva on nominisubjektinen. Tähän on tietenkin syynä se, että yksimääritteisenäkin nominisubjektinen rakenne on vähintään kolmen sanan mittainen ja sen vuoksi helposti liian pitkä pantavaksi matriisilauseen keskelle (esim. Emäntä oli vieraiden tehdessä lähtöä istahtanut pianon ääreen).

Sekä määritteettömänä että määritteellisenä temporaalirakenteen perfekti on tavallisimmin lauseen alussa. Taulukko 3 osoittaa, että jos predikaatilla on määrite ja subjektina on omistusliite, rivi a, rakenne sijoittuu yhtä usein matriisilauseen keskelle kuin loppuun. Jos taas subjektina on nomini, rakenne on vähintään kolmisanaa ja soveltuu huonommin matriisilauseetta katkaisemaan.

Määritteellisistä temporaalirakenteista otan nyt tarkasteltavaksi subjektittomat. Subjektittomuus on vain pintäpiirre; näitä rakenteita voisi sanoa myös piilosubjektisiksi. Temporaalirakenteen preesensissä subjektittomuus on yleisempää kuin perfektissä (143 ja 19 esiintymää), kuten edellä mainitsin. Passiivipredikaattinen *tehtäessä*-tyyppi on jonkin verran yleisempi kuin aktiivipredikaattinen *tehdessä*-tyyppi. Tässä suhteessa muiden tarkkailemieni kirjailijoiden kieli paitsi Sillanpään näyttää eroavan kansankielestä. Subjektittomia temporaalirakenteen imperfektejä on aineistooni tullut vain neljän kirjailijan teksteistä, Pennasen, Rapolan, Sillanpään ja Tuulion.

Taulukkoon 4 on omiin sarakkeisiinsa merkitty niiden esimerkkien määrät, joissa määrite on predikaatin edellä.

TAULUKKO 4. Subjektittomat temporaalirakenteet; predikaatin määritteen paikka

	TR --		-- TR --		-- TR	
	koko määrä	määrite edellä	koko määrä	määrite edellä	koko määrä	määrite edellä
a) Praesens, pass.	40	36	10	10	32	26
b) Praesens, akt.	24	24	11	11	26	24
c) Perfekti	12	12	5	5	2	2

Vaikka subjektittomista temporaalirakenteista ei aineistoa ole tämän enempää kertynytkään, käy taulukosta 4 vakuuttavasti selville, että näissä rakenteissa predikaatin määrite on pääsanansa edellä. Sääntö näyttää olevan poikkeukseton rakenteen perfektissä ja miltei poikkeukseton aktiivipredikaattisessa praesensissäkin.

Subjektittomissa rakenteissa määritteitä on harvoin useampia kuin yksi eikä tällä ainoalla yleensä ole omia määritteitä. Tämä selittyy usein siitä, että määrite itse on sellainen adverbii, joka ei voi määritteitä saada, esim. *ohi mentäessä, sisään astuttaessa, pois lähdettäessä, erikseen verotettaessa, kahden istuttaessa, kauempaa katsoessa, yöllä herätessä, myöhään viivytellessä, makuulla ollessa, kotiin tullessa, luokse päästyä, perille tultua, maata mentyä, naimisiin mentyä*.

Määritteenä olevalla pronomiinilla ei liioin yleensä ole omia määritteitä, esim. *sitä muistellessa, niitä syödessä*. Määritteen määritteettömyys on joskus ymmärrettävissä painottomuudesta johtuvaksi. Määrite saattaa olla semanttisesti adverbii tapainen vaikka onkin substantiivi, eikä sitä ole tarpeen attributeilla tarkentaa, esim. *pihassa mennessä, kapakkaan astuessa, kirkosta tullessa, metsässä liikkuesssa, kaupunkiin päästyä, tanssista palattua*. Määritteen määritteettömyys on — aineistoni mukaan — erittäin yleistä nimenomaan temporaalirakenteen perfektissä, jossa muutenkin ilmenee niukemmin vaihtelua kuin praesensissä. Predikaattiverbeinä toistuvat melko harvat verbit, joissa lisäksi on selvää semanttista samankaltaisuutta: *tultua, mentyä, palattua, saavuttua, päästyä, noustua, herättyä*. Yhtään transitiiviverbiä ei joukossa ole. — Kirjakielisen aineistoni subjektittomat rakenteet, varsinkin aktiivipredikaattiset praesensit, ovat melkein kaikki samanlaisia kuin ne, joita Muoto-opin arkiston kokoelmissa on eniten: kaksi jäsentä, verbin edessä oleva määrite ynnä predikaatti.

Temporaalirakenteen praesensissä predikaatilla saattaa olla useitakin verbinetisiä objekteja tai yhdellä objektilla tai adverbialilla määritteitä, esim. *Tätä vanhanaikaisen pitkästä saarnaa lukiessa tuntuu siltä ettei -- (Tuulio I s. 216); -- rovasti Hoffman suoritti vähintään yhtä suuren urakan kuin muut komitean jäsenet Raamatun muitakin kirjoja suomennettaessa (Rapola s. 74); Tyttö -- ei ollut -- kuullut sellaisista mainittavan tyttöjen ja poikien salaisista asioista puhuttaessa tai heitä niistä kiusoiteltaessa (Sillanpää I s. 56).*

Subjektittomissa temporaalirakenteissa voi määritteen predikaatinetisyyttä pitää poikkeuksettomana rakenteen perfektissä ja aktiivipredikaattisessa preesensissä. Sanajärjestys ei ole koskaan **päästyä lähemmäksi*, **tultua perille*, **saavuttua hotelliin*, **ollessa makuulla*, **jäädessä yksin*, **lukiessa kirjaa*, **palatessa kotiin*, **kävellessä metsässä*. Kirjakielinen aineistoni on tässä täysin samalla kannalla kuin kansankielinen.

Matriisilauseenloppuisiin temporaalirakenteen preesensin aktiivipredikaattisiin tapauksiin on sentään tullut kaksi esimerkkiä normaalista poikkeavastakin sanajärjestyksestä. Ne ovat Joel Lehtosen ja Sillanpään kieltä. Sillanpää kirjoittaa: Äännettömyys on niin – – masentavaa, että se puhujaan vaikuttaa omituisen tynnyttävästi, niinkuin *suorittaessa tärkeää, mutta hyvin-sujuvaatehtävää* (Is. 226).

Sillanpään lauseeseen sopisi yhtä hyvin passiivi *suoriteltaessa*, mutta kansankielen tapaan hän ei — ainakaan varhaistuotannossaan — käytä juuri lainkaan passiivipredikaattisia temporaalirakenteen preesensejä. Määritteen jälkiasemaisuuteen vaikuttaa tietysti sen laatu, ts. pituus. Rakenteen kompleksisuus aiheuttaa määritteen jäämisen predikaatin jälkeen myös Lehtosen lauseessa: Missä muussa ne pöhöttyivät kuin *veivattaessa taas sitä Holofernesta* (s. 272).

Passiivipredikaattisissa temporaalirakenteen preesensissä saattavat määritteet olla predikaatin jäljessäkin. Tällaista sanajärjestystä ei aineistoni mukaan kuitenkaan käytetä silloin, kun temporaalirakenne katkaisee matriisilauseen.

Seuraavaksi esittelen nominisubjektisia temporaalirakenteita. Kuten sanoin, subjekti on predikaatin edellä, mutta ei aina välittömästi. Predikaatin määrite saattaa olla pääjäsenten välissä. Tavallisempaa on aineistoni mukaan se, että määrite tai määritteet ovat predikaatin jäljessä, siis järjestys SVX; järjestys SXV ei ole järin harvinainen sekään mutta on harvinaisempi.

TAULUKKO 5. Nominisubjektiset temporaalirakenteet; predikaatin määritteen paikka

	TR --		-- TR --		-- TR	
	koko määrä	määrite edellä	koko määrä	määrite edellä	koko määrä	määrite edellä
a) Preesens	99	32	30	16	242	28
b) Perfekti	49	6	11	3	30	4

Nominisubjektinen temporaalirakenteen preesens on tavallisesti matriisilauseen lopussa. Lauseen viimeisinä jäseninä ovat temporaalirakenteen predikaatin määritteet, joiden sijaintiin vaikuttaa niiden laatu, varsinkin pituus, mikä aiheutuu niiden omista määritteisistä. Temporaalirakenne kasvaa tällöin niin paljon sanovaksi, että se kernaimmin sijoitetaan matriisilauseen loppuun. Taulukon b-riviltä käy ilmi, että määritteen jälkiasemaisuus on nominisubjektisissa

temporaalirakenteen perfekteissä selvästi tavallisempaa kuin esiasemaisuus; rakenteen sijoittuminen matriisilauseen keskelle saattaa jonkin verran lisätä esiasemaisuutta.

Jälkiasemaisten määritteiden ryhmää lisää preesensaineistossa se, että eräät määritetyypit eivät koskaan asetu predikaatin eteen. Tällaisia ovat 1) lauseobjektit, esim. *Tämän kysyessä, miksei Akseli ollut käynyt / hänen vakuutelllessaan mestarin toivomusten toteutuvan / jonkun toisen antaessa ajan kulua*; 2) 1. infinitiivi välittömänä tai välillisenä määritteenä, esim. *Kalervon yrittäessä suudella / ihmisten noustessa lähteäkseen pois / emännän saadessa lopulta tilaisuuden puhua*; 3) relatiivilause tai muukin sivulause määritteen määritteenä, esim. *tulen tuhotessa kodin, joka / hänen muistaessaan vakavuuden, millä / Marin pitäessä huolen siitä, että / hänen ajaessaan talvella, kun / puhcensorinan pörrätessä ympärillä kuin hyttysparvi*. Kun temporaalirakenteen predikaatilla on tällainen jälkiasemaisuutta ehdottomasti vaativa määrite, sijoittuu rakenne melkein aina matriisilauseen loppuun. Nominisubjektisissa temporaalirakenteen perfekteissä tämä määritetyyppi on ilmeisesti harvinainen, koska aineistooni ei ole osunut yhtään tapausta. Tämä voi liittyä siihen perfektirakenteen piirteeseen, että se on paljon yleisemmin matriisilauseen alussa kuin rakenteen preesens. Sinänsähän eivät vaikkapa ne preesensrakenteet, joita edellä käytin esimerkkeinä, muuttuisi mitenkään kielenvastaisiksi, vaikka preesensin tilalle vaihtuisi perfekti, esim. *tämän kysytyä, miksei Akseli ollut käynyt* jne.

Jälkiasemaisten määritteiden joukossa ovat myös aineistoni 3. infinitiivin muodot. 3. infinitiivi ei kuitenkaan predikaatin määritteenä näytä asettuvan yhtä jyrkästi vain pääsanansa jälkeen kuin 1. infinitiivi. Havainnollistaakseni tätä esitän seuraavassa myös sanajärjestysvaihtoehtoja.

Varsinkin jos 3. infinitiivi on määritteetön, se kai saattaisi predikaattia edeltääkin. Sanajärjestyksen vaihtuminen muuttaisi kyllä painotusta. Joitakin esimerkkejä ja niiden muunnelmia:

- a) *Auncn tullessa myymään Kalervo* - - (Räikkönen s. 47).
- b) *Auncn myymään tullessa*
- a) - - joka työntyi mieleen - - *muiden tyttöjen lähtiessä tanssimaan* (Räikkönen s. 29).
- b) *muiden tyttöjen tanssimaan lähtiessä*
- a) - - *Suomen lipun päästessä taas liehumaan* (Tuulio III s. 69).
- b) *Suomen lipun taas liehumaan päästessä*

Jos 3. infinitiivillä on määrite, esim. objekti, tämän on oltava infinitiivin edellä, jos rakenteen predikaatti on 3. infinitiivin jäljessä. Tällaisessa ketjussa olevien konstituenttien järjestys kääntyy siis peilikuvamaisesti toiseksi, jos määritteet pannaan temporaalirakenteen predikaatin eteen. Jos taas rakenteen predikaatti on ketjun ensimmäisenä, voi 3. infinitiivin ja sen oman määritteen

keskinäinen järjestys vaihtuakin. Esimerkkejä:

- a) *Hänen noustessaan vaihtamaan siteitä päässä huimasi* – – (Räikkönen s. 247).
- b) *Hänen noustessaan siteitä vaihtamaan*
- c) *Hänen siteitä vaihtamaan noustessaan*
- d) **Hänen vaihtamaan siteitä noustessaan*

Sitä, että aineistossani on vain a-vaihtoehdon mukaisia sanajärjestyksiä, voinee pitää todisteena b- ja c-tyyppien harvinaisuudesta. Esitän vielä muutaman sellaisen esimerkin, jonka sanajärjestystä tuskin käy muuttaminen:

- a) *Hän ei sanonut* – – sanaakaan *Eliaan* – – *lähtiessä menemään ulos* (Waltari s. 187).
- b) **Eliaan lähtiessä ulos menemään*

Rakenteesta tulee omituinen, koska *ulos* muuttuu *lähtä-*verbin määritteeksi ja *menemään* on liian niukkamerkityksinen esiintyäkseen yksin; vrt. *Eliaan lähtiessä ulos hiihtämään*.

- c) **Eliaan ulos menemään lähtiessä*
- d) **Eliaan menemään ulos lähtiessä*

- a) – – *lounaisen merenperukan ruvetessa vetäytymään luoteeseen* (Rapola s. 136).
- b) *?lounaisen merenperukan ruvetessa luoteeseen vetäytymään*
- c) *?lounaisen merenperukan luoteeseen vetäytymään ruvetessa*
- d) **lounaisen merenperukan vetäytymään luoteeseen ruvetessa*

- a) – – *Laurin jäädessä katsomaan hiukan kummastuneena häneen* (Lehtonen s. 81).
- b) *?Laurin jäädessä häneen hiukan kummastuneena katsomaan*
- c) *?Laurin häneen hiukan kummastuneena katsomaan jäädessä*
- d) **Laurin hiukan kummastuneena katsomaan häneen jäädessä*

Kahdessa viimeisessä esimerkkiryhmässä voi vaihtoehtojen käymättömyyteen olla yhtenä syynä se, että 3. infinitiivin määrite on tulosijassa. Havaintojeni mukaan tällainen määrite — kuten 3. inf. illatiivi itsekkin — normaalisti seuraa pääsanaansa, ei edellä sitä.

Nominisubjektisten temporaalirakenteen perfektien esimerkistöissä on niin ikään joitakin, joissa predikaatilla on määritteenään 3. infinitiivi. Potentialiset sanajärjestysvaihtoehdot ovat mielestäni näissäkin varsin kyseenalaiset. Esim.

- a) *Aivojen lakattua saamasta happea* ihminen kuolee (Räikkönen s. 60).
- b) *Aivojen lakattua happea saamasta*
- c) *?Aivojen happea saamasta lakattua*
- d) **Aivojen saamasta happea lakattua*

- a) – – *Laurin käytyä nostamassa urakkasumman* (Waltari s. 104).
- b) *Laurin käytyä urakkasumman nostamassa*
- c) **Laurin urakkasumman nostamassa käytyä*
- d) **Laurin nostamassa urakkasumman käytyä*

Predikaatinetiset määritteet ovat nominisubjektisissa temporaalirakenteissa tavallisesti lyhyitä, määritteettömiä ja toisiaan muistuttavia. Ne voi ryhmitellä kolmia. Seuraavassa kustakin ryhmästä joitakin pelkistettyjä esimerkkejä:

1) A:n *vielä* viipyessä / A:n *yhä* katsoessa / P:n *kohta* käynnistyessä / P:n *edelleen* lämmitessä / A:n *koko ajan* puhuessa / A:n *pian* kuoltua / A:n *jo* lähdettyä / P:n *vähitellen* valjettua / A:n *jonkin aikaa* uittua.

2) A:n *sitä* katsoessa / A:n *sillä* mainitessa / A:n *näin* puhuessa / P:n *noin* seisahaessa / A:n *sinnä* muutettua / A:n *sieltä* tultua.

3) A:n *poissa* ollessa / A:n *terveenä* ollessa / A:n *vastaan* tullessa / A:n *vihille* mennessä / P:n *rikki* mennessä / P:n *päähän* kahahtaessa / P:n *makeasti* lemutessa / P:n *poikki* mentyä / A:n *emännäksi* päästyä / A:n *pöydästä* noustua.

Ensimmäisessä ryhmässä määritteiden esiasemaisuus on hyvin yleistä. Kyseessä eivät ole verbin määritteet kuten kahdessa muussa ryhmässä, vaan lauseenadverbiaalit. Joissakin tapauksissa määritteen siirto predikaatin jälkeen muuttaisi sen vaikutusala, esim. *A:n viipyessä vielä kauempana*. — Toisen ryhmän määritteet ovat kiinteämmin verbin määritteitä. Koska kyseessä on edeltävään tekstiin viittaava demonstratiivipronomiini, objekti tai siihen rinnastuva valenssiadverbiaali, on määritteen esiasemaisuus normaalipainotteisessa lauseessa odotuksenmukaista. Temporaalirakenteen perfektissä tämä ryhmä jää pienemmäksi kuin preesensissä sen vuoksi, että perfektissä ei ole — ainakaan aineistoni mukaan — objektitapauksia. Objektit ovat melko harvinaisia tämän ryhmän preesensaineistossakin. Tässä suhteessa nominisubjektiset temporaalirakenteet selvästi eroavat sekä subjektittomista että omistusliitteisistä. Näissä on objekteja runsaasti.

Kolmosryhmän määritteen laatu havainnollistuu, kun vertailtaviksi otetaan sellaisia esimerkkejä, joissa määrite on predikaatin jäljessä:

A:n syödessä *velliä* / A:n sitoessa *riiñua* / A:n hoitaessa *kotitaloutta* / A:n heiluttaessa *tahtipuikkoa* / P:n täyttäessä *uoman* / A:n ilmoittautuessa *tenttiin* / A:n ollessa *kävelemässä* / A:n työskennellessä *rakennustyömaalla* / P:n noustessa *piipusta* / A:n sammutettua *lamput* / A:n täytettyä *vuoden* / P:n vallattua *hännen mielensä* / A:n päästyä *Esplanadin päähän* / A:n tultua *puun takaa* / A:n ehdittyä *oven kohdalle* / A:n kuoltua *lavantautiin* / P:n jäätyä *mutkan taakse*.

Näistä määritteistä useimmat ovat substantiiveja, kun taas predikaatinetisistä monet ovat adverbbeja. Jos predikaatinetinen määrite on nonimi, voisi genetiivimuotoinen subjekti aiheuttaa kaksitulkintaisuutta; esim. *mummon velliä syödessä* voisi merkitä joko 'kun mummo syö velliä' tai 'kun mummon velliä syö'. Sen vuoksi predikaatti pannaan määritteen eteen ja sanotaan *mummon syödessä velliä*.

Substantiivimääritteiden jälkiasemaisuuteen liittyy se koko rakennetyyppiä koskeva seikka, että rakenne tällöin kertoo runsaammin ja yksityiskohtaisempaa uutta tietoa ja siten muistuttaa temporaalista lausetta tai päälauseetta; Eeva

Lindén on käyttänyt nimityksiä kertova ja orientoiva temporaalirakenne. Esim. *A. käy työssä B:n hoitaessa taloutta* merkitsee suunnilleen 'A. käy työssä ja B. hoitaa taloutta'. Jos kokeeksi vaihdamme sanajärjestystä, jolloin saamme *A. käy työssä B:n taloutta hoitaessa*, lauseen merkitys muuttuu. Lause merkitsee mielestäni joko 'A. käy työssä silloin kun B. hoitaa taloutta' tai — hiukan epävarmasti — 'A. käy työssä hoitaessaan B:n taloutta'.

Jälkiasemaisten määritteiden joukossa on aineistoni mukaan runsaanpuoleisesti objekteja. Temporaalirakenteen preesensissä nämä ovat odotuksenmukaisesti yleensä partitiiviobjekteja, temporaalirakenteen perfektissä taas akkusatiiviobjekteja (*A:n kirjoittaessa kirjettä / A:n kirjoitettua kirjeen*). Toinen määritetyyppi, jonka yleisyyden aineistostani saatoinkin panna merkille, on illatiivissa oleva valenssiadverbiaali, esim.

A:n vilkaistessa minuun / A:n puhjetessa nauruun / A:n rakastuessa toiseen / A:n palatessa asiaan / P:n saapuessa satamaan / P:n piirtyessä näköpiiriin / A:n päästyä varmuuteen / A:n liityttyä joukkoon / P:n peityttyä luncen / P:n siirryttyä Helsinkiin / P:n jouduttua vaaravyöhykkeeseen / P:n tultua näkyviin.

Kuten jo mainitsin, ei ainutkaan aineistooni osunut 3. infinitiivin illatiivi ole temporaalirakenteen predikaatin määritteenä ollessaan pääsanansa edellä. Illatiivissa olevan määritteen asettuminen predikaatin jälkeen sopii mielestäni hyvin yksin sen kanssa, että verbin ja illatiivin välissä usein onkin ajallista välimatkaa enemmän kuin verbin ja ollosijaisen määritteen välillä, esim. *A. lähti hiihtämään; A:n lähtiessä hiihtämään ja A. oli poissa; A:n poissa ollessa.* — Toinenkin tulosija, nimittäin translatiivi, näyttää kernaasti sijoittuvan predikaatin jälkeen, esim.

Kesän vihreyden käydessä yhä täyteläisemmäksi — (Waltari s. 68).

— *keväätöiden muututtua lähes tähdettömiksi* (Rapola s. 208).

— *rykelmän uudistuttua nykyaikaiseksi* — (Rapola s. 110).

Jälkiasemaisiin määritteisiin kuuluu myös predikatiivi. Sanajärjestys on aina *A:n ollessa nuori ~ opettaja / A:n oltua laiska ~ tykkimies / Kevätöiden ollessa hämäriä*. Käymättömiä ovat **A:n nuori ollessa* ja vastaavat.

Nominatiivipredikatiivia vastaavaa predikatiiviadverbiaalia tämä sanajärjestyssääntö ei koske. Voidaan sanoa joko *A:n ollessa opettajana* tai *A:n opettajana ollessa*. Semanttiset syyt sen sijaan estävät sanomasta **A:n ollessa nuorena ~ väsyneenä*. Predikatiiviadverbiaalin käymättömyys tähän on tietenkin samaa kuin sen luontumattomuus vastaavaan lauseeseen: **A. oli nuorena*. Nominatiivipredikatiivin ja essiivimuotoisen predikatiiviadverbiaalin semanttinen ero on siis temporaalirakenteessa ilmaistavissa, kun määrite pannaan samaan paikkaan kuin finiittimuotoisen predikaatin määrite. Temporaalirakenteen predikaatin edellä voi esiintyä vain tilaa ilmaiseva predikatiiviadverbiaali, esim. *A:n väsyneenä ollessa.* — Pysyvää ominaisuutta ei essiivillä voi ilmaista, esim. **A:n harmaasilmäisenä ollessa.* — Jos predikatiiviadverbiaalilla on lisämääritteitä, se ei voi

olla predikaatin edellä, esim. *A:n ollessa kumartuneena lapsen korin ylle / Maailman ollessa jakaantuneena kahteen leiriin.*

Jos temporaalirakenteen predikaatilla on useita määritteitä, rakenne sijoittuu tavallisesti matriisilauseen loppuun. Myös sellainen rakenne, jossa on useita predikaatinetisiä määritteitä, on yleensä matriisilauseen lopussa, esim.

- - *piian aamuisin luudanvarrella seinään koputtacssa* (Waltari s. 57).

- - *hänen ensi kertaa pitemmälti peiliin katsoessaan* (Sillanpää III s. 160).

Kaksimääritteisiä rakenteita voi kyllä olla sekä matriisilauseen alussa että keskelläkin, esim.

Vasta *Eliaan kärsimättömästi jalkojaan kohotellessa* - - (Waltari s. 47).

- - ajatus, että hän silloin, *isän hänelle kellonsa lahjoittaessa*, oli - - (Waltari s. 79).

Kuten vastaesitystiestäkin näytteistä voi huomata, on rakenteen predikaatin määritteillä yleensä taipumus asettua samalle puolelle predikaattia, joko kaikki eteen tai kaikki jälkeen. Nominisubjektisista rakenteista erottuu sen tähden omaksi ryhmäkseen sellaisten joukko, joissa määrite tai määritteitä on sekä verbin edellä että jäljessä, SX_1VX_2 . Tällainen rakenne on harvoin matriisilauseen keskellä, osin kai siksi että se on pitkä, osin siksi että jälkimmäinen rajakohta ei ehkä erottuisi kyllin selvästi matriisilauseesta. Joitakin esimerkkejä:

Syyskylmien *jo* tuntuessa *aamuisin* Kalle Jussi kysäisi - - (Pennanen s. 102).

- - auringon *yhä* pysyessä *ohuen harson takana* (Sillanpää I s. 259).

Floran päivänä, *perheen vielä* viipyessä *talossa*, syntyi - - varsa (Tuulio II s. 205).

- - moottorin *keveästi edellen* takuttaessa *italialaista kansanlaulua* (Lehtonen s. 103).

- - huulten *hiljaa* laskiessa *kierrosten lukua* (Sillanpää I s. 19).

Esimerkeistä voi havaita, että subjektin ja predikaatin väliin yleensä asettuu samantyyppinen adverbipiiri kuin ne, jotka muutenkin sijoittuisivat predikaatin edelle. Jotkut määritteistä ovat sellaisia, joiden on oltava juuri tässä paikassa, koska niiden vaikutusala toisessa paikassa olisi toinen, esim. *Syyskylmien tuntuessa jo aamuisin*. — Subjektin ja predikaatin väliin sijoittuu luontevimmin myös subjektiin viittaava predikatiiviadverbiaali, esim.

Rattaiden *pitkänä jonona* vierieessä *syvään uurtunutta ajotietä* - - (Waltari s. 101).

- - Laurin *kerran päihtyneenä* tultua *Eliasta tervehtimään* (Waltari s. 181).

Subjektin ja predikaatin välinen adverbipiiri voi ilmaista subjektille kuuluvaa piirrettä; mm. edellä olleista esimerkeistä on kaksi viimeistä tällaisia. Lehtosen lauseessa voisi *keveästi* korvautua esim. predikatiiviadverbiaalilla *iloisena* ja Sillanpään lauseessa olla *hiljaa*-sanan asemesta *hiljaisina*.

Nominisubjektisen temporaalirakenteen predikaatin määrite ei ole koskaan subjektin edellä. Tällä paikalla oleva adverbiaali on siten aina rakenteeseen kuulumaton matriisilauseen osa, tavallisesti temporaalirakenteen kanssa rinnasteinen määrite. Pari esimerkkiä:

Mutta *iltahämystä tähtien sytyessä* sinä loiot yksin pirtin sängyssä (Sillan-

pää III s. 142).

Elias meni - - kamarin puolelle samoin kuin *cilen tähän aikaan erään toisen lähestyessä* (Sillanpää I s. 84).

Välittömästi temporaalirakenteen predikaattia seuraava adverbiaali kuuluu yleensä temporaalirakenteeseen, esim.

Isän ja äidin nukkuessa tässä pirtissä minä valvoin - -.

Tähän voidaan verrata lausetta:

Tässä pirtissä isän ja äidin nukkuessa minä valvoin - -.

Temporaalirakenteen ja matriisilauseen rajaa voi tällaisessa tapauksessa selvittää siirtämällä matriisilauseen subjektin temporaalirakenteen edelle, esim.

Ja juuri tässä pirtissä - - *minä, isän ja äidin nukkuessa*, valvoin tuntikausia (Sillanpää III s. 136).

Matriisilauseen subjekti pannaan temporaalirakenteen edelle varsinkin, jos se on edeltävään tekstiin viittaava pronomini, esim.

Siellä *he illan hämärtäessä* latoivat - - (Waltari s. 105).

Jos subjekti on lauseyhteydessään uusi, se sijoittuu normaalisti vasta kauemaksi ja temporaalirakenteen edelle tulee matriisilauseen predikaatti, esim.

Siellä istui *illan hämärtäessä* talon uusi isäntä.

Kaukana näkyi *kuun loistaessa* pieni luoto.

Temporaalirakenne ei tällaisissa tapauksissa voi olla heti virkkeen alussa olevan adverbiaalinen jäljessä. Seuraavanlaiset sanajärjestykset ovat outoja:

?Siellä *illan hämärtäessä* istui talon uusi isäntä.

?Kaukana *kuun loistaessa* näkyi pieni luoto.

Sanajärjestys voi kyllä olla seuraava:

Illan hämärtäessä siellä istui talon uusi isäntä.

Kuun loistaessa kaukana näkyi pieni luoto.

Kysyä voi nyt, mikä panee pitämään *siellä*-adverbiaalia *istua*-verbin määritteenä ja yhdistämään *kaukana*-adverbiaalinen *näkyä*-verbiin, vaikka ne ovatkin välittömästi temporaalirakenteen predikaatin jäljessä ja voisivat siten olla rakenteenkin jäseniä. Selitykseksi tuskin tarvitaan muuta kuin se, että määritteet ovat *istua*- ja *näkyä*-verbin obligatorisia aktantteja. Jos määrite ei ole verbin pakollinen määrite, tajutaan rakenteen jäljessä oleva määrite rakenteeseen kuuluvaksi, esim.

Ajaessaan lantakuormaa keväällä hän huomasi - -.

Matriisilauseen määritteeksi *keväällä* tajutaan vain, jos sanajärjestys on joko

Keväällä ajaessaan lantakuormaa hän huomasi - -.

tai *Keväällä* hän *ajassa* lantakuormaa huomasi - -.

Tämä merkitsee toisaalta sitä, että temporaalirakenteen ja sen kanssa rinnasteisen määritteen keskinäinen järjestys on aina sama: ensin muunlainen määrite, sitten temporaalirakenne. Järjestys on sama myös silloin, kun rakenteen paikalla

on temporaalinen sivulause.

Määritteellisten temporaalirakenteiden tavallisin subjekti on omistusliite. Tällaisia rakenteita on aineistossani 1400.

TAULUKKO 6. Omistusliitteiset temporaalirakenteet; predikaatin määritteen paikka

	TR --		-- TR --		-- TR	
	koko määrä	määrite edellä	koko määrä	määrite edellä	koko määrä	määrite edellä
a) Preesens	300	174	156	142	378	101
b) Perfekti	295	139	136	118	135	44

Määritteen esiasemaisuus koskee selvästi niitä rakenteita, jotka ovat matriisilauseen keskellä. Rakenteen preesensissä määritteen esiasemaisuus on yli 90-prosenttista ja perfektissä lähes 90-prosenttista. Kun rakenne on matriisilauseen alussa, edeltää määrite predikaattia toisessa puolessa esimerkeistäni. Jos siis esim. ajatuksen 'kun syön voileipää' upotamme temporaalirakenteena matriisilauseen keskelle tai alkuun, panemme objektin verbin eteen ja saamme *voileipää syödessäni*. Jos upote on vasta lauseen lopussa, on sanajärjestys kernaammin *syödessäni voileipää*. Lauseenloppuisten temporaalirakenteiden ryhmässä aiheuttaa määritteen jälkiasemaisuuden tavallisesti määritteen pituus tai määritteiden useus; omistusliitesubjektiset rakenteet ovat tässä suhteessa — kuten monissa muissakin — samanlaisia kuin nominisubjektiset rakenteet. Matriisilauseen keskellä määritteitä on yleensä vain yksi ja sekin on tavallisesti määritteeton. Matriisilauseen alussa voi temporaalirakenteen predikaatilla olla useitakin määritteitä. Yleensä predikaatti silloin asettuu näiden eteen.

Temporaalirakenteen perfektissä objekti on normaalisti akkusatiivissa. Temporaalirakenteen preesensistä perfekti eroaa myös siinä, että määritteenä melko yleinen on ns. OSMA (objektinsijainen määrän adverbiaali). Rakenteen preesensissä ei aineistoni mukaan käytetä muunlaisia osmia kuin sellaisia, jotka ilmaisevat kuinka monennen kerran jotakin tapahtuu (*kolmannen kerran tähyillisään*). Perfektissä osmat ovat tavallisia ja sijaitsevat useimmiten predikaatin edellä. Varsinkin esiasemaiset ovat merkityksen kannalta suhteellisen tarpeettomia. Sellaisissa rakenteissa kuin *helken mietittyään, jonkin aikaa ajettuaan, aikansa itkettyään tai kotvan nukuttuaan* onkin predikaatin määritteellä tärkeämpänä tehtävänä nähdäkseni se, että se tekee rakenteesta kaksijäsenisen tai -sanaisen. Pelkkä *mietittyään* ei ole yhtä luonteva kuin joko *helken mietittyään* tai *asiaa mietittyään*. Predikaatin edellä saattaa toki olla sellainenkin osma, joka on semanttisesti tärkeä,

esim. *neljättä viikkoa sairastettuaan*. Yleensä tällaiset osmat kuitenkin sijoittuvat predikaatin jälkeen. Jälkiasemaisuus on lisäksi yleistä silloin, kun predikaatilla on muukin määrite, esim. *oltuamme siellä kuukauden verran, viivyttyämme ulkona nelisen tuntia*.

Temporaalirakenteen akkusatiiviobjekti on paljon yleisemmin pääsanansa jäljessä kuin edellä. Jälkiasemaisuutta ilmeisesti lisää se, että objektin ohessa usein on toinen obligatorinen aktantti, esim. *havaittuaan (~ huomattuaan ~ todettuaan ~ ymmärrettyään) jnk jksk, annettuaan (~ jätettyään) jnk jkun huostaan, saatuaan jnk selville ~ näkyviin ~ esille ~ käsiinsä ~ haltuunsa, vaihdettuaan jnk jksk*. Joitakin pelkistettyjä esimerkkejä: *siemaistuaan lasinsa tyhjäksi / todettuaan voimansa riittämättömiksi / vaihdettuaan työvaatteet parempiin / ymmärrettyään tekonsa synniksi / jätettyään pojat äitinsä hoivaan / saatuaan pussin esiin / saatuaan kätensä vapaaksi / juotuaan itsensä juovuksiin / ommeltuaan turkin kokoon / kiedottuaan viltin A:n ympärille / kierrettyään suortuvansa nutturalle / otettuaan onnittelet vastaan*. Määritteiden keskinäinen järjestys näyttää normaalisti olevan se, että objekti on predikaattia lähempänä. — Akkusatiiviobjektinkin esiasemaisuus on yleistä temporaalirakenteen perfektissä, jos objekti on määritteetön ja ainoa, esim. *kohtalonsa havaittuaan / opintonsa heitettyään / tilansa huomattuaan / kahvin juotuaan / vasikat juotettuaan / koukut laskettuaan / kyynelet kuivattuaan / riihen ohitettuaan / rukkaset saatuaan / asiansa toimitettuaan*. Objekti on tällöin edeltävästä jaksosta tai muuten tuttu.

Temporaalirakenteen subjektina oleva omistusliite viittaa hyvin harvoin muuhun kuin ihmiseen. Omistusliitesubjektisia rakenteen preesenstapauksia on aineistossani 834, ja näistä vain 8:ssa omistusliite ei viittaa ihmiseen. Tällöinkin voi huomata subjektin jonkinlaista personoitumista, esim.

Sileä vuolle välkehtii spektrin väreissä *imiessään Mallasselän vesiä voimalaitoksen upottavaan nieluun* (Rapola s. 164).

– – mutta muulloin vesi vilkastui siinä vain vähäisen *kivien, risujen ja turpeiden välistä tietään etsiessään* (Linna s. 7).

– – palanut karsi rapsahtelee aavemaisesti *vääntyessään karrelle* (Sillanpää II s. 19).

On kuin aurinko *taivaanrannalta tirkistäessään* iskisi silmää (Sillanpää III s. 100). Temporaalirakenteen perfektissä omistusliite viittaa suhteellisesti hieman yleisemmin muuhun kuin ihmiseen. Tapauksia löytyi 16 kaikkiaan 566 lauseesta. Ne ovat hämäläisten teksteistä, Sillanpäältä, Linnalta ja Rapolalta. Pari näytteeksi:

– – pisara, joka *maahan tultuaan* hyytyi (Sillanpää II s. 44).

On nähty, että *aikansa kulttuurin kielenä oltuaan* kieli voi aivan kuin halvaantua (Rapola, s. 23).

Vertauksen vuoksi siirsin myös nominisubjektisten temporaalirakenteideni esimerkeistä erilleen ne, joissa subjekti viittaa muuhun kuin ihmiseen. Temporaalirakenteen preesensejä on nominisubjektisissa kaikkiaan 371; niistä 106:ssa subjekti ei viittaa ihmiseen. Rakenteen perfektejä on yhteensä 90; muuhun

kuin ihmiseen viittaava subjekti on 35:ssä.

Sillä seikalla, että subjektittomien temporaalirakenteiden »tekijä» aina ja omistusliitesubjektisten rakenteiden subjekti melkein aina on ihmistarkoitteinen, voi mielestäni olla yhteyttä näissä rakennetyypeissä ilmenevään objektin yleisyyteen. Nominisubjektisten rakenteiden objektin suhteellinen harvinaisuus liittyyneen vastaavasti siihen, että subjekti keskimäärin joka neljännessä rakenteessa ei ole ihmistarkoitteinen. Sitä kuinka epäagentiivinen se tällöin on, en ole erityisesti pitänyt silmällä. Varsinaisena syyinä objektin tai valenssiadverbiaalin suhteelliseen yleisyyteen toisissa rakennetyypeissä ja vastaavasti harvinaisuuteen toisissa pidän kuitenkin rakenteelle tyypillistä kaksijäsenisyyttä: rakenne koostuu tavallisimmin kahdesta jäsenestä, joko nominisubjektista ynnä predikaatista tai predikaatista, jonka subjektiä ei ole pantu ilmi ollenkaan tai vain omistusliitteellä, ynnä predikaatin määritteestä. Näiden perustyyppien rinnalle on tuonut monenlaisia mutkikkaita ja pitkiä temporaalirakenteita se varsinkin kirjallisuuden kielessä yleistynyt tapa korvata temporaalinen sivulause temporaalirakenteella, mistä Eeva Lindén on useaan otteeseen huomauttanut.

Die Wortfolge im temporalen Satzkorrelat

Silva Kiuru (Helsinki)

Ein positiver temporaler nicht-existentieller *kun*-Satz kann im Finnischen entweder durch das Präsens oder das Perfekt der Temporalkonstruktion (*menessä, mentäessä* bzw. *mentyään*) ersetzt werden. In der Wortfolge des Nebensatzes und der Temporalkonstruktion gibt es Unterschiede, die auf dem geringeren Satzcharakter der Temporalkonstruktion beruhen.

Als Subjekt der Temporalkonstruktion fungiert entweder ein Possessivsuffix oder der Genitiv eines Nomens, das stets das erste Glied der Konstruktion ist. Eine Abwechslung kann es nur in der Reihenfolge des Prädikats und seiner Bestimmungen geben; die Bestimmungen stehen entweder vor oder nach dem Prädikat, es kommt auch einmal vor, dass das Prädikat zwischen Bestimmungen steht. Zusätzlich zu diesem Wechsel behandelt der Aufsatz die Stellung der Temporalkonstruktion im Matrixsatz. Das Material (2 751 Fälle) wurde aus der finnischen Belletristik exzer-

piert. In den Temporalkonstruktionen ist das Präsens zu 2/3 und das Perfekt zu 1/3 vertreten.

Wenn das Prädikat der Konstruktion keine Bestimmung besitzt, steht als Subjekt häufiger ein Genitiv als eine Possessivendung (s. Tab. 1 A). Wenn wiederum das Prädikat eine Bestimmung besitzt, steht als Subjekt normalerweise ein Possessivsuffix (s. Tab. 1 B), was bedeutet, dass Doppelgliedrigkeit eine allgemeine Erscheinung ist, z.B. *syksyn tullessa* 'wenn der Herbst kommt', *jäiden lähdettyä* 'nachdem das Eis geschmolzen ist', *kotiin tullessaan* 'als er nach Hause kam', *kahvin juotuaan* 'als er den Kaffee getrunken hatte'.

Wo die Temporalkonstruktion steht, wird 1. dadurch beeinflusst, ob es sich um ein Präsens oder Perfekt handelt, 2. ob das Prädikat eine Bestimmung hat und hängt 3. von der Art des Subjekts ab (s. Tab. 2 und 3). Sowohl die mit als auch die ohne Bestimmung verwendeten Perfekte der

Konstruktion stehen häufiger am Anfang eines Matrixsatzes als in der Mitte oder am Schluss. Das bestimmungslose Präsens steht häufig mitten im Satz, das mit einer Bestimmung selten.

Das Präsens einer Temporalkonstruktion mit Nichtsetzung des Subjekts hat entweder ein aktivisches oder ein passives Prädikat. Subjektlose Perfekte sind selten. Die Bestimmung des Prädikats steht in einer subjektlosen Konstruktion vor dem Prädikat (s. Tab. 4); die Wortfolge lautet stets *yksin jäädessä* 'beim Alleinbleiben', *perille tullua* 'nach der Ankunft', nie **jäädessä yksin*, **tullua perille*.

In Konstruktionen mit Nominalsubjekt steht die Bestimmung stets nach oder zwischen den Hauptgliedern. Die Konstruktion befindet sich normalerweise am Schluss des Matrixsatzes, zumal wenn die Bestimmung selbst noch eine Bestimmung hat oder wenn es mehrere Bestimmungen gibt. In Konstruktionen, die den Matrixsatz unterbrechen, steht die Bestimmung des Prädikats relativ oft unmittelbar nach dem Subjekt. — Die dem Prädikat vorangehenden Bestimmungen sind i.a. kurz und bestimmungslos, oft sind es Adverbien oder anaphorische Pronomina. — Die Gruppe der nachgestellten Bestimmungen wird dadurch vermehrt, dass einige Bestimmungen im Finnischen nie vor dem Prädikat stehen können, z.B. die Satzobjekte. Unter den nachgestellten Bestimmungen gibt es im behandelten Material auch Illative des Inf. III, auch wenn diese Reihenfolge nicht als unumstösslich anzusehen sein dürfte. Als unumstösslich kann dagegen gelten, dass die Reihenfolge der Konstituenten der Konstruktion S + O +

Inf. III + P lautet, wenn das Prädikat der Konstruktion nach einem Illativ des Inf. III mit Objekt steht. — Das Prädikativum steht stets nach dem Prädikat; diese Regel gilt allerdings nicht für ein dem nominativischen Prädikativum entsprechendes Prädikativadverbiale.

Wenn das Prädikat der Konstruktion mehrere Bestimmungen hat, stehen sie normalerweise auf der gleichen Seite des Prädikats, entweder alle davor oder alle dahinter. Liegt die Reihenfolge SX₁VX₂ vor, ist die zwischen den Hauptgliedern stehende Bestimmung i.a. ein einem Satzadverbiale ähnelndes modales Adverb (*jo* 'schon', *vielä* 'noch', *yhä* 'noch', *edelleen* 'weiterhin' o.ä.) oder eine eng mit dem vorangehenden Subjekt verbundene Bestimmung.

Die meisten Temporalkonstruktionen weisen ein Possessivsuffix auf. Wenn eine solche Konstruktion den Matrixsatz unterbricht, stehen die Bestimmungen fast immer vor dem Prädikat (s. Tab. 6). Befindet sich die Konstruktion am Anfang des Matrixsatzes, steht die Bestimmung ebenso oft nach wie vor dem Prädikat. Der Platz wird durch die Beschaffenheit der Bestimmung und ihre Anzahl beeinflusst, z.B. steht das Akkusativobjekt normalerweise nach dem Prädikat, wenn dieses auch einen zweiten obligatorischen Aktanten besitzt. Die Häufigkeit der Objekte kann teilweise darauf beruhen, dass das Subjekt der Temporalkonstruktion sehr häufig ein menschliches Denotat hat, teilweise darauf, dass die Zweigliedrigkeit charakteristisch ist für die Temporalkonstruktion.